הערות הרב דב ליאור שליט"א

הערות בשני עניינים הנידונים בספר:

א. בעמוד 306 לגבי מיץ פרות בזמננו. היות שנוטעים את הפירות אדעתא דהכי לעשות מהם מיץ, כמו תפוזים מזן יולנסיהי או אשכוליות, יש לברך בורא פרי העץ.

אולם ביחס לסוכר שכתבת לברך 'בורא פרי העץ', הנה הי'ביאור הלכהי (או"ח סימן רב סעיף טו ד"ה על הסוקר) מסביר את דעת הרמב"ם (הלכות ברכות פ"ח ה"ה) שיש לברך על הסוכר ואף על מציצת קני סוכר 'שהכל', וזאת מפני שלא שייך לברך 'פרי העץ' על קני סוכר משום שאין בהם מציאות של פרי אלא קנה שסוחטים אותו, ולא דמי למיא דסילקא, **שלפלק יש שם פרי ושותים את מימיו לאחר בישולו**, ע"ש.

לכן לענ"ד יש לברך על סוכר של קנים 'שהכל' ואינו דומה לסוכר של סלק שלפי הי'ביאור הלכהי (שם) היה צריך לברך עליו 'בורא פרי האדמה' אלא שסמכו על הרמב"ם לברך 'שהכל'.

ב. לענין שיעור כזית. נראה לענ"ד שקיצרת במקום שהיה צריך להאריך. ראה בספר 'מדות ושיעורי תורה' להרב חיים בניש [וכן מאמר שהתפרסם בקובץ 'בית אהרן וישראל' (נ, כסלו-טבת תשנ"ד, עמודים קז-קטז)]. המחבר שם סוקר בקצרה ובאופן תמציתי את שיעור הזיתים. ראשית מסקנתו שחז"ל שיערו בזיתי א"י ולא בזיתי חו"ל. הזיתים מזן 'מנזלינוי' (שנמכרים היום לאכילה) מיובאים מחו"ל ולא בהם שיערו חז"ל. כמו כן, גודל הזיתים בזמן חז"ל היה כפי שגודלם היום. יש לכך גם סיוע מגרעיני זיתים שנמצאו במצדה, והמדענים עפ"י גודל הגרעין יכולים לשער את גודל הזית, והם אכן מתאימים בגודלם לזיתים שבימינו.

גם אני בדקתי את הנושא ואכן אני פוסק למעשה זה כמה שנים ששיעור כזית הוא נפח של זית בזמננו, הן לענין ברכות והן לענין מצה. וכיון ששיעורי חז"ל הם לפי נפח ולא משקל, יוצא ששליש מצת מכונה רגילה ודאי יש בו שיעור כזית ברווח.

כן ראיתי שצורבא מרבנן בשם אהרן כהן מישיבת 'מרכז הרבי' כתב קונטרס בשם 'שיעורי כזיתי' ובו מביא כמה תירוצים ליישב את קושיית התוספות בין הגמרא בברכות לבין הגמרא בעירובין, ע"ש.

כמו כן נראה לענ"ד שאי אפשר ללכת ולהכחיש את המוחש שאין זית שישתווה לגודל ביצה. נראה לי ששיעור הביצים בזמננו הוא גדול משיעורם בזמן חז"ל בגלל תנאי הגידול השונים שלהם. בזמן חז"ל התרנגולות היו חופשיות ואכלו זרעונים רגילים. היום הן גדלות בלולים נסודרים ואוכלות אוכל מרוכז, ולכן הביצים גדולות יותר.

למעשה הזית הוא שיעור קטן כמו שכותב הנצי"ב ('מרומי שדהי' פסחים לט ע"א) במכתב לבנו "וזה ברור דשיעור כזית המבואר בשו"ע הוא שיעור קטן מאד ולמה לנו להחמיר". לכן אני ממליץ להיות זהיר במסקנות הלכה למעשה בנושאים כאלה.

הערות הרב יעקב אריאל שליט"א

א. זמן ק"ש

כת"ר סובר שזמן ק"ש בימינו השתנה כי דרכם של בני אדם ללכת לישון בשעה מאוחרת וכן דרכם של בני מלכים לקום מאוחר יותר(מאן מלכי רבנן, כי פועלים עדיין משכימים קום לעבודתם)

האם התורה מכירה בשינוי זה?

"בשכבך" אינו זמן השינה בפועל אלא הזמן הראוי לשינה. זמן השינה הטבעי הוא בחושך. ובמסכת עירובין דף סה עמוד א

אמר רב יהודה: לא איברי ליליא אלא לשינתא. אמר רבי שמעון בן לקיש: לא איברי סיהרא אלא לגירסא. אמרי ליה לרבי זירא: מחדדן שמעתך! אמר להו: דיממי נינהו.

אומנם אין צורך לאדם מבוגר לישון כל הלילה ולכן עליו לנצל את שעות החשכה הארוכות (בעיקר בחורף רי תום שם) גם ללימוד תורה שנאמר "והגית בו יומם ולילה". אולם עם רדת החשיכה מתחיל הזמן הראוי בכוח לשינה. וזהו זמן ק"ש מהתורה.

זמני השכיבה והקימה המודרניים אינם טבעיים אלא מלאכותיים. באור פועל האנדרנלין והשינה אינה רגועה.

[מחקרים מראים כי המערכת ההורמונאלית והפעילות של המערכת האנדוקרינית משתנה לחלוטין כאשר יורד החושך. ההיפוטלמוס והחיפופיזה רגישים לאור ההורמונים המופרשים בחושך, תומכים בשינה ומאפשרים גדילה, מנוחה, עיבוד נתונים ושיפור מערכות לקראת יום חדש. לפני שהמציאו את החשמל היה הרבה יותר קל, להיות מחובר אל הטבע. לאדם לא היה יכולת להתווכח עם הדרישה הפיזיולוגית לשינה בחושך.]

ומתרוה"ד סי' א, וכך כנראה סובר גם רש"י בריש ברכות, שהתירו ק"ש מבעו"י אין ראיה. הם חיו בארצות הצפוניות שבקיץ היום ארוך מאוד והלילה קצר מאוד ואין אפשרות טבעית לנוח מעמל היום אלא א"כ מקדימים לישון מבעוד יום. לכן בשעה"ד סמכו על כך שזמן השינה באותם מקומות הוא לפנות ערב. ובפרט שרי יהודה סובר שאפשר לקרוא מפלג המנחה. אולם אלו אינם התנאים הטבעיים של התורה. התורה ניתנה לקיום בעיקר באי"י ופה ב"ה הבעיה לא קיימת.

לכן עם רדת החשכה מגיע זמן השינה הטבעי ועם אור היום מתחיל זמן הקימה הטבעי ויש המאחרים לישון וקמים באופן טבעי עד שלוש שעות. זמנים אלו ותופעות טבעיות אלו לא ישתנו לעולם!

וכלל גדול הוא בהלכה שהיא מתיחסת לתנאים טבעיים ולא למלאכותיים, כפי שיתבאר.

אומנם החזון איש שהבאת מגביל את תקופת ההתיחסות הטבעית שבה נקבעו הלכות טרפות לתקופה מוגדרת של אלפיים שנות תורה. אולם יפה אמרת שלא ברור אם אמר סברה זו גם לנושאים אחרים. לעומתו יש הסברים אחרים לכך מדוע הלכות טרפות לא ישתנו, גם לאור

התמורות במדע הוטרינריה. הרוגאציובי טוען שהטרפות האסורות בבע"ח הן סימן ולא סיבה. כלומר סיבת האיסור אינה משום שאינה חיה. זהו רק סימן, שאין לאכול בע"ח שלפי ההגדרות הבנויות על ראיית העיניים הטבעית לא יכול לחיות זמן רב. מכיון שאורך החיים אינו סיבת האיסור התורה קבעה את הלכות הטרפות לפי התנאים הטבעיים והגיון הטבעי. לכן המדע לא יכול לקבוע מהי טרפה.

לעומת זאת באשר להצלת חיי אדם, כגון מי שאינו נושם, אך ע"י בדיקות אק"ג הוא עדיין חי, וכן להפך, אם הוא נושם נשימה מלאכותית, אך גזע המוח, שבו פיקוד הנשימה לא מתפקד כלל, וניתן להשתמש באבריו להצלת חיי אנשים אחרים, או לחלל שבת עבור הצלת תינוק בן ח', או רחצה בחמין לנימול, וכן לקבוע מהו טרפה להלכות רוצח, בכל אלו ובדומים להם אנו עוסקים בדיני נפשות, בחיים ממש, ולא בסימנים לקביעת איסור, בכל אלו קובעת הרפואה המדעית המתפתחת ומשתנית מדור לדור.

בהמשך לעקרון זה אין בהלכה אלא מה שהעין הטבעית רואה לכן יחס האלכסון לצלע הוא 1.4 ולא שורש ריבועי של 2 שהוא מדוייק יותר, אך לא ניכר לעין הטבעית. וכמו כן חיידקים שאינם נראים בעין טבעית אינם נחשבים בהלכה וכן כל דבר שאינו ניכר לעין הטבעית. ובכל זאת בפיקוי"נ לא מראית העין קובעת את המוות אלא בדיקה מדעית מדויקת. כי הפסקת הנשימה אינה סיבת המוות אלא רק סימן למוות וכאשר יש לנו מקור ידיעה מדוייק יותר חובתנו להציל אדם מחייבת לבדוק בדיקה טובה יותר.

בנושאים מדעיים מדוייקים (להציא השערות היפוטטיות) המדע קובע. ולכן הודו חכמי ישראל לחכמי אומות העולם בנושא האסטרונומיה (פסחים צד א) כי חכמה בגויים תאמין וכמו שקבע רי אברהם בנו של הרמב"ם במאמר על ההגדות. ורי פחד יצחק ערך צידה בדיון על כנים שלדעתו מאחר ולפי תגליות המדע הן פרות ורבות הריגתן אסורה. לא ניתן לדחות את רי יצחק למפרונטי כלאחר יד על סמך שמועה מהגרי"א שמקורה לא ידוע. מה גם שרבו הרי"י ברי"ל מודה לו בעקרון שאם מדובר במדע מדויק יש לקבל את דעת המדענים. אם כי בנושא הכנים יש מקום להשאיר את ההלכה במקומה כי רבייתן של הכנים לא ניכרת לעין בלתי מזוינת וכאמור ההלכה מתיחסת רק למראית העין הטבעית ולא לראיה מיקרוסקופית. (ורי פחד יצחק שם שפירש את מחלוקתם של חכמי ישאל ואוהי"ע בפסחים צד ב שנחלקו בשאלה הקופרניקאית. ומשמע שדווקא חזי"ל הם שכיוונו לדעת קופרניקום. וידוע שהאסטרונום הציכי טיכו ברהה אמר לרי דוד גנז שלא טוב עשו חכמי ישראל שהודו לחכמי אומהי"ע בנושא זה. אלא שמחלוקתם הייתה לפני שהומצאו כלים משוכללים להוכיח את אמיתותה של דעה אחת על חברתה. אך במקום שיש הוכחת מדעיות אמינות יש לסמוך עליהן)

ב. אמירת הקדיש בעברית

לא נראה לי שראוי לשנות את נוסח הקדיש מארמית לעברית. הארמית היא שפה מצרנית לעברית והתאזרחה בעמנו מלפני 2,700 שנה. היא שפת התרגומים והתלמוד ולא ייתכן שיהיה

אדם משכיל שלא ידע קצת ארמית. מלים ארמיות רבות חדרו לעברית המודרנית, כגון נדליין, משכנתא, שעבוד, בידור, שידור וכו' וכו'. יש גם מלים עבריות קשות שלא כל אחד מבין ולא נשנה אותן אלא נמליץ לכל אדם להתאמץ ולהבין מלים קשות אלו. לכן מן הראוי שכל אדם משכיל ידע קצת ארמית ויבין את מילות הקדיש.

ג. פסיקה לקולא

כת"ר כותב: ובעינינו ראינו כי גי שיטות בפסיקת הלכה: האחת לחפש את הקולא- ליישב את ההלכה עם החיים. לשיטה זו האדם הוא המרכז"

הדברים אינם מנוסחים כהלכה. זאת לא שיטה בהלכה. העמדת האדם ונוחיותו במרכז אינה הלכה! ההלכה, גם כשהיא מקלה, היא הליכה בדבר ה', לעשות את רצון ה' ולא לספק את צרכיו של האדם. וכבר אמרו חז"ל על רודפי הקולות הסוטות מההלכה "עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו".

אומנם יש פוסקים הנוטים יותר לקולא דווקא משום שהם מעמידים את התורה במרכז. הם יכולים לעשות זאת בגלל בקיאותם הגדולה בכל מכמני התורה וכמו שפירש רש"י ביצה ב ב. וכמו כן מי שאחריות הציבור עליו, ומדובר בציבור הטרוד בפרנסתו, ואם יחמירו עליו יותר מדי לא יוכל לעמוד בכך, הוא נוטה לקולא. לא תמיד זו קולא, גם אם על פניו היא נראית כך, היא חומרא. כי חומרא שלא יעמדו בה היא היא הגורמת לקולא...

ד. העברת זכויות בתורה

אני שותף לקושיותיך, כיצד ניתן להעביר דרגה רוחנית מאדם בעל מדרגה למי שאינו כזה?

אך מיששכר וזבולון אין ראיה. כי בלימוד תורה יש שתי מצוות. מצוה אישית, שכל אחד ילמד תורה לפחות פסוק אחד ביום ופסוק אחד בלילה. חיוב אישי זה לא ניתן להעביר. אך יש מצוה נוספת שתילמד תורה בישראל ויגדלו בה תי"ח. זו מצוה כללית וכל התומך בתי"ח שיגדלו בישראל זכות התורה נזקפת על חשבונו. רי משי"כ בהקדמה לבאהלה של תורה חי"א.

ה. אנינות בימינו

אומנם הצדק לכאורה עם טענתך שבימינו שיש חברה קדישא מסודרת הדואגת לכל הקבורה עד זיבולא בתרייתא יכול האונן לקיים מצוות. בכל זאת מנהג ישראל שאונן לא יקיים מצוות גם לחומרא. עדיין יש לאונן תפקיד בארגון הלוויה. ודוקא בימינו בגל התעצמות כלי התקשורת למינהם תפקיד האונן להתקשר לקרובים ומכרים ולענות לפניותיהם על מועד הלויה ומקום השבעה וכו' וכו'. הסחת דעת מתפקיד זה פוגעת בכבוד המת. וכך נוהג כל בית ישראל על כל רבדיו כולל תי"ח גדולים. ואין לערער ולשנות ממנהגם של ישראל.

ה. ספירטואליזם

איני יודע מהי התקשרות "טהורה" עם המתים. מת הוא אבי אבות הטומאה וכל מגע עם המת מכל סוג שהוא מטמא!

ו. שוק וזרוע באישה

המונח שוק בתלמוד אינו אחיד פעמים הוא הירך ופעמים הוא למטה מהברך וכמו שהאריך הגרעק"א. ומלשון המקרא "ישוק על ירך" אין להביא ראיה כי לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד. לכן קשה להכריע את ההלכה בנושא זה. ופוק חזי מא עמא דבר. העובדה היא שגם הנשים המחמירות לכסות את השוק התחתון עושות זאת בגרב צמודה ואפילו שקופה. משמע שגם הן סוברות שמעיקר הדין אין צורך לכסות את השוק התחתון. ובאשר לזרוע, מנהג רוב העולם להשאיר את קנה הזורע מהפרק ומטה מגולה. ואין להוסיף חומרות על המנהג והלואי והנשים תשמורנה על עיקר הדין...

ז. שוקולד קפה וקקאו

החצעה לברך על אלו בורא פרי העץ אינה חדשה. אומנם השוקולד אינו הצורה המקורית של הקקאו אך הכל יודעים לפי צבעו וטעמו שהמדובר בקקאו. ובכל זאת מנהג העולם לברך על כל אלו שהכל. ונראה לי להצדיק את מנהג העולם. רוב העולם אוכל שוקולד כ"ממתק" דהיינו בעיקר בגלל מתיקותו ולא בגלל הקקאו שבו, שהוא מריר מאוד. אם תעמיד בפני אדם קקאו טבעי ללא סוכר או סוכר ללא קקאו הוא יעדיף את הסוכר על הקקאו. כלומר הסוכר הוא העיקר והקקאו אינו אלא לטעם. ובאשר לסוכר כבר נהגו מקדמת דנא כדעת הרמב"ם לברך על סוכר שהכל.

וכן שותה קקאו העיקר הוא החלב והסוכר והקקאו רק נותן צבע וטעם ואינו עיקר.

אומנם קפה שאני, אדם שותה אותו בגלל הקופאין שבו, אך גם כאן כבר נהגו (אולי בעקבות הקקאו) לברך שהכל והנח להם לישראל. וכל המשנה ייראה מן המתמיהין.

השותה תה עיקרו המים החמים שבו והתה אינו אלא לטעם לכן ברכתו שהכל.

ח. ברכת המצה

יש להבחין לענ"ד בין מציה שיש לה טעם לוואי ומוסיפים לה שמן ותבלינים שהיא נאכלת כחטיף, לבין מצה שמעולם לא ראינו מי שאוכל אותה כחטיף. גם מי שאוכל אוותה כל השנה, לא רק בפסח, מסיבות דיאטטיות, אוכל אותה כעיקר סעודה ולא כחטיף. אומנם עדות המזרח נהגו לברך על מצה "מזונות" אולם גם הם, אם הם אוכלים אותה לשם שביעה עליהם לברך המוציא וברהמ"ז וכמו שכתבת ולא כפי שמופיע בפסקי הלכה שונים שרק שיעור של 3 או 4 ביצים מחייב המוציא וברהמ"ז (דהיינו 6 או 8 מצות. בימינו לא ראינו אדם האוכל כמות כזו, רוב רובם מסתפקים במחצית הכמות ואף ברבע!) וכבר הערתי על כך בספרי באהלה של תורה חי"ב סי' טז.